

22. Шудрик И. А. Харьковский богословско-философский журнал «Вера и Разум»: Эпоха. Идеи. Люди / И. А. Шудрик, А. Т. Щедрин // *Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: Філософія, релігія, культура : міжнар. наук. конф., 22–23 листопада 2000 року в м. Харкові. №4.* — Х., 2000. — С. 14–20.
23. Шупик-Мозгова Н. Г. Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина / Н. Г. Шупик-Мозгова. — К.: Український Центр духовної культури. — 1997. — 208 с.
24. Щедрин А. Т. Неоорієнталізм в контексті культури Нового часу (Філософський аналіз на сторінках часопису «Вєра и Разум») / А. Т. Щедрин // *Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: Філософія, релігія, культура : міжнар. наук. конф., 22–23 листопада 2000 року в м. Харкові. №4.* — Х., 2000. — С. 182–187.
25. Щедрин А. Т. Спиритизм как мифология переходной эпохи: (По материалам журнала «Вєра и Разум») / А. Т. Щедрин // Н. Н. Страхов и русская культура XIX–XX веков : материалы междунар. науч. конф. 28–30 октября. — Белгород, 2008. — С. 326–330.
26. Щедрин А. Т. Философско-культурологический анализ спиритизма в творческом наследии Г.И. Буткевича / А. Т. Щедрин // *Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. № 888. Серія: «Теорія культури та філософія науки».* Вип. 37. — Х., 2010. — С. 182–190.
27. *Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон.* — СПб., 1893. — Т. VIIа. — 952 с.

Надійшла до редколегії 18.03.2010 р.

УДК 930.1:631.11(477) “1922/1930”

В. В. КАЛІНІЧЕНКО

ЗЕМЕЛЬНА ГРОМАДА НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ДОКОЛГОСПНИЙ ПЕРІОД — КООПЕРАТИВ ВЕРТИКАЛЬНОГО ТИПУ

Розглядається земельна громада доколгоспного села УСРР (1922–1930 рр.) як кооператив вертикального типу й доводяться переваги такої форми господарювання в аграрному секторі економіки.

Ключові слова: селяни, земельна громада, вертикальний кооператив.

Рассматривается земельное общество доколхозной деревни Украинской ССР (1922–1930 гг.) как кооператив вертикального типа и доказываются преимущества такой формы хозяйствования в аграрном секторе экономики.

Ключевые слова: крестьяне, земельное общество, вертикальный кооператив.

In article the ground society доколхозной villages of the Ukrainian SSR (1922–1930) as co-operative society of vertical type is considered and advantages of such form of managing in agrarian sector of economy are proved.

Key words: peasants, a ground society, vertical co-operative society.

Після ліквідації колгоспно-радгоспної системи — головної причини розселення і кризового стану вітчизняного села — в аграрному секторі почали створюватися великі приватні господарства на орендованих земельних паях колишніх колгоспників. У цих господарствах працюють наймані працівники, а селяни — основа української нації, поставлені на межу зникнення. Подібний стан викликає велику занепокоєність громадськості. Необхідно знайти вихід з цього загрозливого стану.

У зв'язку з цим доцільним є вивчення досвіду земельної громади. Земельна громада — земельно-господарське об'єднання селянських господарств, яке було юридично оформлено Земельним Кодексом УСРР 1922 р. [9, ст. 10]. Земельна громада ліквідована на початку 30-х рр. XX ст. під час проведення політики суцільної колективізації сільського господарства [13, с. 465–466]. У 1922–1930 рр. селяни УСРР могли користуватися землею тільки у складі земельної громади, тому її роль у господарському житті села була дуже важливою. Водночас в історіографії праць про земельну громаду небагато, її діяльність висвітлена недостатньо [10], зокрема не досліджені кооперативні можливості цього поземельного інституту. У літературі висловлюється думка, що заперечує кооперативну діяльність земельної громади й, таким чином, її перспективні можливості [21, с. 117]. Справа в тому, що у вітчизняній історіографії міцно закріпилася марксистсько-ленінська догма про можливість розвитку сільського господарства лише двома шляхами: або капіталістичним — через створення великих приватно-власницьких господарств, або через колективізацію — створення великих колективних господарств. Але був третій шлях, який передбачав збереження трудового селянського господарства і заперечував економічну доцільність суцільної колективізації [3, с. 321]. Цю концепцію розробив О. В. Чайнов та його однодумці по організаційно-виробничій школі [19]. Процес кооперування, згідно з О. В. Чайновим, дозволяв, не руйнуючи трудового селянського господарства, виокремити з його організаційно-виробничої будови й організувати, на засадах великого виробництва, ті галузі або операції, які неможливо, або неефективно виконувати одноосібно. Це б забезпечувало безсумнівний економічний ефект у масштабах великого виробництва. Створювалася така система вертикально організованого кооперативного господарювання, де самі селяни, згідно з власними інтересами та

реальними можливостями, визначали ступінь і форми великого громадського виробництва. При цьому зберігалось трудове селянське господарство, що дуже важливо із соціальної точки зору. Отже, на думку О. В. Чайнова та його однодумців, вертикальний кооператив — це передусім союз господарств, в якому селянське господарство залишалось непорушним. Вертикальна кооперація — це співтовариство окремих виробників, які лише делегують ту частину господарських справ кооперативу, де велика форма господарювання ефективніша, ніж дрібна [19]. О. В. Чайнов розробив й обґрунтував теорію диференційних оптимумів, згідно з якою в різних галузях сільськогосподарського виробництва оптимальні розміри господарства різні. Тому постановка питання про перевагу великого або недоліки малого господарства є безпредметною [20].

Земельна громада була найпростішою, елементарною формою такого вертикального кооперативу. Це відзначали дослідники в 1920-х рр. [2, с. 98; 11, с. 16; 12, с. 15; 14, с. 11; 15, с. 105; 17, с. 9], але, крім констатації цього факту, спеціального дослідження вони не провели, а з розгортанням суцільної колективізації про кооперативні можливості земельної громади стало писати неможливо, і ця тема зникла зі сторінок наукових видань. О. В. Чайнова та його однодумців більшовики репресували, їхні погляди в радянській історіографії були оголошені антинауковими.

Нині настали часи повернутися до питання кооперативних можливостей земельної громади.

Необхідною умовою для зміцнення і розвитку селянських господарств є самодіяльність самих трудівників села. Усі заходи з поліпшення землекористування, агрокультури тощо могли мати бажані наслідки в разі їх організованого проведення всіма господарями даного села. Окрім того, на селі завжди були певні роботи, які необхідно виконувати гуртом. Звідси виникла необхідність створення земельно-господарської організації, що об'єднувала б усі селянські двори, — земельної громади. Земельна громада набувала прав юридичної особи з моменту реєстрації її статуту в райвиконкомі [9, ст. 49; 18. — Ф. 27. — Оп. 9. — Спр. 698. — Арк. 6].

На земельну громаду поклали важливі функції, зокрема й ті, що передбачали спільні дії членів громади. Зокрема, громада встановлювала порядок землекористування, організовувала й утілювала в життя заходи по меліорації і культивуції непридатних для сільського господарства земель, заліснювала піски та яри, влаштовувала ставки; розробляла правила випасу худоби на громадському вигоні і регулювала використання толоки; встановлювала й змінювала сівозміну при землеустрої об'єднання; стежила за дотриманням окремими громадянами чистоти посіву в односортних масивах; організовувала боротьбу з бур'янами й шкідниками сільського господарства; сприяла поширенню агрономічних, ветеринарних, зоотехнічних знань серед селян; організовувала злучні пункти і стежила за доцільним використанням громадських племінних тварин; керувала виробництвом на

громадських млинах, крупорушках, олійницях; організовувала роботу прокатних пунктів сільськогосподарського реманенту, всього того, що необхідне в повсякденному господарстві селянина й яке було складно або неможливо виконати одному господарству [18. — Ф. 27. — Оп. 9. — Спр. 14. — Арк. 3–6]. Щоб змусити окремі двори недбайливих господарів дотримувати встановлених у громаді розпорядків, громада мала певні адміністративні важелі впливу на своїх членів. Серед таких важелів можна назвати систему штрафів та громадський бойкот. Авторитет громади спирався не лише на статті Земельного Кодексу і статуту, але й на звичаєве право.

Для виконання своїх функцій громади акумулювали значні кошти. Кошти, здебільшого, надходили з прибутків від здавання в оренду громадських земель, доходів від промислових закладів й внесків членів громади. Пересічний розмір бюджету однієї громади в 1925/26 р. становив 818 крб [16]. З урахуванням цін більшості товарів середини 1920-х рр. це були значні кошти (наприклад ринкова вартість одного робочого коня в 1925 р. становила 120 крб, дійної корови — 80 крб [1, с. 17, 23]).

Першим і найголовнішим зобов'язанням земельної громади було стежити за раціональними і доцільним використанням земельних угідь. Намагаючись знайти вихід з незручностей існуючих форм землекористування, селяни у 20-х рр. ХХ ст. звернули увагу на громадські багатопільні сівозміни. Сільськогосподарські дослідні станції України ще наприкінці ХІХ ст. розробили системи оптимальних сівозмін для кожного регіону. Але, щоб селянські господарства мали змогу дотримувати певних сівозмін, необхідно було добитися під час землеустрою комасації їх земельних смужок у широкі смуги в межах кожного поля сівозміни. А це можна було здійснити лише через уведення багатопільної громадської сівозміни. При цьому земля громади поділялася на кілька полів, залежно від системи сівозміни. На Поліссі та в Лісостепу найдоцільнішою системою була чотирьохпільна, а в Степу — шестипільна. У кожному полі господарству відводили ділянку, яку воно використовувало постійно. Таким чином, кількість смуг у господарстві різко зменшувалася, а далекоземелля ліквідувалося утворенням виселків і поділом великих громад на менші.

Громадська сівозміна дозволяла докорінно реорганізувати систему рільництва, знищити відстале трипілья і рябопілья, встановити правильне чергування культур, завести однорідні посіви і просапні культури, відкривала великі можливості для спільного застосування складної сільськогосподарської техніки, зокрема й тракторів. Урожайність і валові збори сільськогосподарських культур значно збільшувалися. При цьому на шляхах цієї сівозміни перспективу розвитку мали всі члени громади, а не лише багатоземельні, як при відрубній або хуторській системах. Це було дуже важливо із соціальної точки зору. Разом з тим, на відміну від колективної форми землекористування, при багатопільній громадській сівозміні зберігався

селянський двір як самостійний суб'єкт господарювання, тут дуже вдало поєднувалися громадські й особисті інтереси. Саме тому із середини 20-х рр. ХХ ст. перехід до громадської багатопільної сівозміни при землевлаштуванні селянських земель ставав масовим. У 1928 р. Всеукраїнська нарада завідувачів окремуправліннями зазначала: «Основною формою організації земельної площі за звітний період є організація громадських сівозмін» [18. — Ф. 27. — Оп. 10. — Спр. 701. — Арк. 110]. На 1 жовтня 1927 р. в Україні вже існувало 10 тис. землевпоряджувальних земгромад, тобто 25 % від їх загальної кількості громад у республіці. З них 2,4 тис. перейшли до громадських сівозмін на площі 2,9 млн га [4, с. 26], а наприкінці 1928 р. громадські сівозміни були поширені на площі 10 млн га, тобто майже на третині селянських земель республіки [4, с. 41]. Догляд за дотриманням громадської сівозміни окремими дворами здійснювала земельна громада.

Необхідно зазначити, що розмах землевпорядження селянських земель в Україні в другій половині 20-х рр. ХХ ст. значно випереджав розвиток інших агрокультурних заходів, що деякою мірою знижувало господарську ефективність громадських сівозмін. Причини недотримання сівозмін різні: відсутність достатньої кількості робочої худоби в бідніших членів громади, нестача насіння сіяних трав, неорганізованість збуту продукції просапних культур тощо. Але вказані причини можна було усунути. Нестача тяглової сили в селянському господарстві повільно, але неухильно усувалася. Розвиток машинно-тракторних товариств при відповідній державній підтримці відкривав перед безкінними господарствами реальну перспективу подолати цю перепону і долучитися до громадської сівозміни. Питання з постачанням селянам насіння кормових трав і вирішення проблем зі збутом продукції просапних культур було тільки питанням часу: науково-дослідні сільсько-господарські станції і радгоспи налагоджували виробництво насіння сіяних трав, а ринкова кон'юнктура була сприятливою для збуту цукрового буряка, соняшника й інших просапних культур. Необхідно було збільшити капіталовкладення в розвиток переробних галузей промисловості, і це питання теж вирішувалося.

Уведення багатопільних громадських сівозмін відкривало перед індивідуальним селянським господарством прогресивний шлях розвитку. Цілком зрозуміло, що при введенні громадської сівозміни різко підвищувалася роль земельної громади на селі. Вона фактично переростала в кооператив вертикального типу. При цьому процес відбувався без тиску зверху на селян, без гучної пропагандистської кампанії, як згодом під час суцільної колективізації.

Організація громадської сівозміни була наймасовішим заходом, який охоплював усі селянські господарства. Але сівозміну необхідно було встановити. Слід було наполегливо і системно закріплювати її відповідною організацією агрокультурних заходів.

Фрейдорфська земельна громада Тарасо-Шевченківського району Одеської округи в 1925 р. провела внутрішньоселищний землеустрій і запровадила шестипільну громадську сівозміну. Це дозволило громаді використовувати в сівозміні чорний пар та просапні культури, що в умовах степового регіону дуже позитивно вплинуло на відновлення родючості ґрунту та підвищення врожайності. Розвиток агрокультури дозволив членам Фрейдорфської земельної громади збільшити валові збори всіх культур, перш за все головної ринкової культури в громаді — озимої пшениці, яку засіяли одним чистосортним масивом. Громада, для кращого обробітку таких великих земельних односортних масивів, придбала 3 трактори, що помітно підвищило продуктивність праці і поліпшило обробіток ріллі. Близькість ринку збуту молочної продукції (неподалік — вузлова залізнична станція Роздільна та місто Одеса) навело громадян на думку завести чистокровну племінну череду корів й збудувати громадську молочарню. Сприятливі природно-кліматичні умови півдня України та близькість великого міста дозволили Фрейдорфській земельній громаді інтенсифікувати виноробство. З цієї метою при проведенні осередселищного землеустрою земельна громада відвела спеціальну цілинну землю під виноградник, засадила її прищепленими садженцями кращих сортів [1, с. 1, 2, 4, 14–16, 19, 22, 24].

Отже, постає картина перетворення земельної громади в багатопрофільний кооператив вертикального типу, в якому функціонувало як самостійна господарська одиниця 91 трудове селянське господарство. Ці господарства кооперували тільки ті господарські операції, які вигідніше виконувати гуртом, забезпечуючи таким чином власну вигоду і суспільну потребу в прогресивному розвитку сільського господарства.

Фрейдорфська земельна громада — не рідкісне явище в доколгоспному селі 20-х рр. ХХ ст., нами виявлені десятки прикладів таких громад з усіх округ УСРР [5. — Ф. Р-126. — Оп. 1. — Спр. 291. — Арк. 71–72; 5. — Ф. Р-1015. — Оп. 1. — Спр. 51. — Арк. 1–99; 6. — Ф. Р-1190. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 10, 57–62, 67; 6. — Ф. Р-848. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 24–88; 6. — Ф. Р-848. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 39–72; 7. — Ф. Р-728. — Оп. 1. — Спр. 467. — Арк. 2–15; 8. — Ф. Р-1496. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 20, 31, 32, 61; 8. — Ф. Р-1850. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 12, 14; 8. — Ф. Р-1850. — Оп. 1. — Спр. 70. — Арк. 80, 87; 8. — Р-1940. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 21; 8. — Ф. Р-1472. — Оп. 2. — Спр. 63. — Арк. 24, 63; 8. — Ф. Р-848. — Оп. 1. — Спр. 310. — Арк. 13; 18. — Ф. 27. — Оп. 9. — Спр. 268. — Арк. 1, 2, 16, 21, 25, 30, 65; 18. — Ф. 27. — Оп. 9. — Спр. 31. — Арк. 1829].

Таким чином, практика 20-х рр. ХХ ст. підтверджувала великі можливості кооперування селянських господарств у межах земельної громади, не руйнуючи трудового селянського господарства. Це був прогресивний процес у сільському господарстві, який міг бути альтернативою більшовицькій колективізації.

Вважаємо, що в сучасних умовах необхідно повернутися до досвіду земельних громад. Землі для створення рентабельних фермерських господарств не вистачить на всіх бажаючих працювати в сільському господарстві, особливо в густозаселених районах нашої держави. Отже, один з можливих шляхів виходу із сучасного кризового стану в аграрному секторі — це створення в аграрному секторі економіки кооперативів вертикального типу, якими і були земельні громади.

У подальших дослідженнях слід звернути увагу на взаємовідносини на селі між земельною громадою та сільською радою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеев А. В. *Агрономическое изучение крестьянского хозяйства земельного общества Фрейдорф* / А. В. Алексеев. — Старобельск, 1926. — 45 с.
2. Голицын Т. *Декілька слів про земельну громаду* / Т. Голицын // Вісн. НКЗС. — Х. — 1926. — № 23-24. — С. 96–100.
3. Данилов В. П. *Аграрные реформы и аграрная революция в России* / В. П. Данилов // *Великий незнакомец: Крестьяне и фермеры в современном мире*. — М., 1992. — С. 310–321.
4. *Два роки роботи уряду УСРР: матеріали до звіту XI з'їзду Рад*. — Х., 1929. — Розд. наг.
5. *Державний архів Житомирської області*.
6. *Державний архів Луганської області*.
7. *Державний архів Одеської області*.
8. *Державний архів Харківської області*.
9. *Земельний Кодекс УСРР*. — Х., 1922.
10. *Калініченко В. В. Висвітлення земельної громади українського доколгоспного села в історіографії* / В. В. Калініченко // *Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. — Х., 2008. — № 835. — С. 67–74.
11. *Кузнецов І. Земельна громада* / І. Кузнецов // *Вісник НКЗС*. — Х. — 1925. — № 17–18. — С. 15–17.
12. *Маркевич Є. Про необхідність нової структури земгромад* / Є. Маркевич // *Землеустрійник України*. — Х., 1926. — № 3. — С. 13–16.
13. *Сборник документов по земельному законодательству СССР и РСФСР*. — М., 1954. — 560 с.
14. *Скачила Н. Червона земельна громада* / Н. Скачила. — К., 1926. — 56 с.
15. *Сташевский Е. К вопросу об организации земельных обществ на Киевщине* / Е. Сташевский // *Журнал Киевского губернского экономического совещания*. — К. — 1923. — № 9. — С. 99–106.
16. *Статистика України. Серія VI. Фінансова статистика*. — Х., 1928. — № 125. — С. X–XI.
17. *Степаненко О. Економіка землевпорядження* / О. Степаненко. — Х., 1927. — 78 с.
18. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*.
19. *Чаянов А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации* / А. В. Чаянов. — М., 1991. — 456 с.

20. Чаянов А. В. *Оптимальные размеры сельскохозяйственных предприятий* / А. В. Чаянов. — М., 1928. — 140 с.
21. Шаповал А. І. *Сучасна українська та російська історіографія нової економічної політики : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06* / А. І. Шаповал. — Полтава, 2006. — 18 с.

Надійшла до редколегії 10.03.2010 р.

УДК 7.075 : 378.4 (73) (073)

О. С. ЧАСТНИК

НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ З АРТ-МЕНЕДЖМЕНТУ В УНІВЕРСИТЕТАХ США

Аналізуються основні концептуальні положення навчальних програм з арт-менеджменту в університетах США, а саме: підготовку менеджерів у цій сфері здійснюють переважно на базі мистецької освіти; арт-менеджери розглядаються як посередники, координатори, а не чиновники-адміністратори; прикладна складова переважає над теоретичною; важливим елементом програм є практика і студентський проект, спрямований на вирішення реальної проблеми мистецької громади.

Ключові слова: мистецтво, культура, бізнес, арт-менеджмент, навчальна програма, громадянське суспільство.

Анализируются основные концептуальные положения учебных программ по арт-менеджменту в университетах США, а именно: подготовку менеджеров в этой сфере осуществляют преимущественно на базе художественного образования; арт-менеджеры рассматриваются как посредники, координаторы, а не чиновники-администраторы; прикладная составная преобладает над теоретической; важным элементом программ является практика и студенческий проект, нацеленный на решение реальной проблемы местных деятелей искусства.

Ключевые слова: искусство, культура, бизнес, арт-менеджмент, учебная программа, гражданское общество.

The article explores the basic concepts of degree programs in Arts Management taught at U.S. universities, namely: the curriculum is based largely on education in the arts; arts managers are seen as coordinators and mediators, rather than officials and administrators; the applied program component prevails over the theoretical one; internship and a student project aimed at solving a real problem of the local artistic community form an important part of each program.